

Siyasi Coğrafya Açısından
Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti

Doç. Dr. Serhat Zaman

Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri No: 2013/167

Doç. Dr. Serhat ZAMAN

SIYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

ISBN 978-605-364-750-8

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2014, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

I. Baskı: Mayıs 2014, Ankara

Yayın-Proje Yönetmeni: Ayşegül Eroğlu

Dizgi-Grafik Tasarım: Alperen Aslan

Kapak Tasarımı: Gürsel Avcı

Baskı: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Ltd. Sti
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 770. Sokak No: 105/A
Yenimahalle/ANKARA
(0312-394 55 90)

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 13987

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA

Yayınevi 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

Nahçıvan Türk kapısıdır.

Bu hususu nazar-ı itibara alarak elinizden geleni yapınız.

“Mustafa Kemal Atatürk” (13 Aralık 1922)

ÖN SÖZ

Türkiye'nin en doğu uç noktasında, Dilucu mevkiinde, 18 km gibi kısa bir sınıra sahip olduğumuz Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Türk Dünyası ülkeleri içinde ülkeye komşu olan tek devlettir. Atatürk'ün ifadesi ile Türk Kapısı; Kazım Karabekir Paşa'ya göre ise Şark Kapısı'dır. Nahçıvan, bağlı olduğu Azerbaycan Devleti topraklarından, Ermenistan Devleti'nin kontrolü altında bulunan Zengezur Koridorunun engeli nedeniyle fiziki olarak bağlantısız bir durumdadır. Güney Kafkasya'da Aras Nehri'ni takip eden doğu-batı ulaşım rotası üzerinde ve buraya hâkim bir konumda yer alan Nahçıvan, köklü bir tarihe sahiptir. Ancak bölgenin siyasi tarihi, genel olarak bu ulaşım hattını elinde bulundurmamak isteyen Rus, İran ve Türk Devletlerinin mücadeleleri ile şekillenmiştir. Özellikle Karabağ'ın işgal edildiği yıllarda Ermenistan'ın tehdit ve saldırıları ile karşı karşıya kalan Nahçıvan, günümüzde hem öz kaynakları ve hem de doğal kaynaklardan elde ettiği geliri buraya yansıtan Azerbaycan'ın desteği sayesinde modernleşme süreci yaşamaktadır.

Akademik bir çalışmaya konu olmak için pek çok geçerli nedeni olan Nahçıvan, bugüne kadar başta tarih olmak üzere birçok bilim dalının araştırmacıları tarafından farklı açıları ile ele alınmıştır. Rusya, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve hatta İngiltere kökenli araştırmacılar Nahçıvan ile ilgili farklı konularda çalışmalar yayımlamışlardır. Buraya yönelik politik ilgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemediğini bildiğimiz Türkiye'de ise tarih akademisyenlerinin takdire değer çaba ve eserleri dışında, Nahçıvan ile ilgili çalışmalar yeterli sayıda değildir. Etno-kültürel açıdan derin bağlara sahip olduğumuz, fakat hakkında yeterince bilgi sahibi olduğumuzu söyleyemeyeceğimiz Türk Dünyası devletlerinden birisi olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni daha iyi tanımak ve buraya yönelik politikalar geliştirmek için, coğrafi bakış açısıyla ele alınacak çalışmalara da ihtiyaç olduğu kanaatini taşımaktayız. Çünkü mekânın algılanması, yorumlanması, planlanması ve politikalar geliştirilmesinde, kendine özgü ilke, ifade tekniği ve yöntemleri ile coğrafya bilimine de ihtiyaç vardır. Dün olduğu gibi günümüzde de popüler olma özelliğini koruyan siyasi coğrafya ise, Nahçıvan gibi örnekleri az ve özgün bir siyasal organizasyonu ele alarak açıklama konusunda yeteneklerini tartışamayacağımız, vazgeçilmez bir disiplindir.

Siyasi Coğrafya Açısından Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti adlı bu çalışma, genel bilgilerin yer aldığı giriş kısmının ardından, iki bölümden oluşur. Birinci bölümde, siyasi coğrafya ile etkileşimleri ölçüsünde doğal ve beşeri coğrafya faktörleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, siyasal bir organizasyon olarak ele alınan Nahçıvan'ın; statüsü, özerk yapısı ve bunun esasları, statüsünü elde ettiği uluslararası antlaşmalar, sınırları, konumu ve bağlı olduğu Azerbaycan ile fiziki bütünlük kurmasına engel olan Zengezur Koridoru ele alınmıştır.

Çalışmanın eldeki duruma gelmesinde birçok kişi ve kurumun destekleri olmuştur. Öncelikle çalışmayı Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında destekleyen Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkür etmeliyim. Nahçıvan'daki arazi çalışmalarımızda bizlere sağladığı yardımlardan dolayı Türkiye Cumhuriyeti Nahçıvan Başkonsolosluğu'na ve Sayın Başkonsolos Cenk ÜNAL beyefendiye; ayrıca bize ve çalışmamıza gösterdikleri yakın ilgiden dolayı gerçekten iki devlet ve bir millet olduğumuzu kanıtlayan Nahçıvan halkına teşekkürü zevkli bir görev kabul etmekteyim.

Akademik çalışmalarında bana ve aslında pek çok coğrafyacıya verdiği cesaret ve yardımı bu eserde de esirgemeyen; kurduğu bölüm ve burada yapılacak çalışmalarda Türkiye'nin doğu bölgeleri, Kafkasya ve Türk Dünyası ile ilgili çalışmalar yapılmasını özellikle istediğini bildiğim hocam **Prof. Dr. Hayati DOĞANAY**'a her zaman olduğu gibi bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

Görüş, öneri ve desteklerini bizlerden eksik etmeyen hocalarım Prof. Dr. Halil KOCA ve Yrd. Doç. Dr. Yaşar GÖK'e; Nahçıvan'daki arazi çalışmalarında bana eşlik ederek yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Ogün COŞKUN'a, düzeltmelere yaptığı titiz katkılardan dolayı Yrd. Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ ve Arş. Gör. Hasan GÜNAL'a, haritaların oluşturulmasında emeği geçen Arş. Gör. Yılmaz KESKİN'e, Rusça çevirileri yapan doktora öğrencim Elnur VEISALOV'a ve desteklerinden dolayı eşim Nilgün ve oğlum Göktuğ Kağan'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

Doç. Dr. Serhat ZAMAN

Erzurum-2014

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	V
-------------	---

GİRİŞ

GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI	13
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	15

1. BÖLÜM

SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN

NAHÇIVAN'IN DOĞAL VE BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

NAHÇIVAN'IN DOĞAL VE BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	19
1.1. NAHÇIVAN'IN YERYÜZÜ ŞEKİLLERİNİN GENEL HATLARI.....	21
1.2. NAHÇIVAN'IN İKLİM ÖZELLİKLERİ	27
1.3. NAHÇIVAN'IN HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	30
1.4. NAHÇIVAN'DA DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ VE YABAN HAYATI VARLIĞI...38	
1.5. SİYASİ COĞRAFYA AÇISINDAN NÜFUS VE NAHÇIVAN NÜFUSUNUN BAŞLICA NİTELİKLERİ	41
1.5.1 Nahçıvan Nüfusu ve Başlıca Nitelikleri.....	42
1.6. NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİNDE YERLEŞMELER.....	54
1.6.1 Yerleşme Tarihi.....	54
1.6.2 Yerleşme Adları	59
1.6.3 Yerleşme Tipleri.....	62
1.6.4 Diğer Şehirler.....	75
1.6.5 Nahçıvan'da Köyler (Kendler).....	79
1.7. NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİNİN EKONOMİK COĞRAFYASI.....	83

2. BÖLÜM

SİYASAL BİR ORGANİZASYON OLARAK NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

2.1. ÖZERKLİĞİN (MUHTARİYET) OLUŞUMU VE ESASLARI.....	97
2.2. NAHÇIVAN'IN SİYASAL STATÜ KAZANMASINDA ULUSLARARASI ANTLAŞMALARIN ROLÜ.....	101
2.2.1 Türkmençay Antlaşması.....	103
2.2.2. Gümrü Antlaşması (Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması).....	108
2.2.3 Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)	111
2.2.4 Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)	112
2.3. Siyasi Coğrafya Açısından ZENGEZUR KORİDORU ve NAHÇIVAN.....	115
2.4. NAHÇIVAN'IN SINIRLARI	121
2.4.1. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti-Ermenistan Sınırı.....	123
2.4.2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti-İran İslam Cumhuriyeti Sınırı:.....	129
2.4.3. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti-Türkiye Sınırı:.....	137

SONUÇ

SONUÇ.....	143
Kaynakça.....	149
Dizin.....	157

İÇİNDEKİLER

Haritalar

Harita 1: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin konumu.....	4
Harita 2: Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan toprakları ve bu nedenle daha da uzayan Nahçıvan-Azerbaycan bağlantısı.....	6
Harita 3: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti İdari Bölünüşüne Göre Rayonlar.....	7
Harita 4: Bakü-Tiflis-Kars Demir İpekyolu Projesine bağlanması planlanan İğdır-Nahçıvan-Hattı.....	9
Harita 5: Bakü-Tiflis-Ceyhan Enerji hattından Nahçıvan'a bağlanacak İğdır-Nahçıvan tali hattı.....	12
Harita 6: Nahçıvan ve yakın çevresinde yeryüzü şekillerinin genel görünümü.....	22
Harita 7: Zengezur Koridoru, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki fiziki bağlantının kurulmasına engel olur. Aynı zamanda Türkiye ile Türk Dünyası ülkeleri bağlantısının da farklı güzergâhlardan sağlanmasına yol açar.....	116
Harita 8: Zengezur koridorunun yakın planda görünümü.....	117
Harita 9: Zengezur Koridorunun engeli nedeniyle Nahçıvan-Azerbaycan bağlantısı uzun bir İran koridoru aracılığıyla sağlanır.....	119
Harita 10: Nahçıvan-Ermenistan sınırı. Sınır kapıları ve ulaşım hatları, Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi nedeniyle kapalı durumdadır.....	125
Harita 11: Nahçıvan, Sovyetler Birliği Döneminde ulaşım açısından işlek güzergâhlara sahipti. Sonraki yıllarda Ermenistan blokajı nedeniyle farklı güzergâhlara yönelmiştir.....	126
Harita 12: Nahçıvan'a ait Kerki anklavı 1990'dan beri Ermenistan işgali altındadır.....	129
Harita 13: Nahçıvan-İran sınırı.....	130
Harita 14: Türkiye'nin Dilucu Koridoru ve Türkiye-Nahçıvan Sınırı.....	138

Tablolar

Tablo 1: Nahçıvan'da Yıllık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Miktarları.....	29
Tablo 2: Nahçıvan Sınırları İçindeki Akarsuların Uzunluk ve Havza Genişlikleri	31
Tablo 3: Nahçıvan'ın Başlıca Doğal Mineralli Su Kaynakları.....	37
Tablo 4: Nahçıvan ve çevresi nüfusunun tarihi seyri (1590-2013).....	45
Tablo 5: Nahçıvan Öz. Cumhuriyeti'nde Yerleşmeler, Alanları, Nüfus ve Nüfus Yoğunlukları (2013).....	49
Tablo 6: Nahçıvan Şehri ve Rayonlarda Doğum, Ölüm ve Nüfus Artış Oranları (2012)	49
Tablo 7: Nahçıvan'da Nüfusun miktarı, cinsiyet oranı ve kır-şehir oranları (1970-2013).....	50
Tablo 8: Nahçıvan nüfusunun dar aralıklı gruplandırılması (2013).....	51
Tablo 9: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Nüfusunun Ortalama Yaşam Süresi(1990-2012)	52
Tablo 10: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Nüfusunun Etnik Yapısı (2013)	53
Tablo 11: Nahçıvan'daki yerleşme isimlerinden bazılarının kökenleri.....	62
Tablo 12: Nahçıvan'daki Şehir Yerleşmeleri.....	63
Tablo 13: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Nüfuslarına Göre Köyler	80
Tablo 14: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Köyler ve İdari Birimlere Göre Dağılımı.....	80
Tablo 15: Nahçıvan'daki köylerin yükselti basamaklarına göre dağılımı (m.)	82
Tablo 16: Nahçıvan'da üretimi yapılan başlıca tarımsal ürünlerin ekim alanı ve üretim miktarları (hektar-ton).....	86
Tablo 17: Nahçıvan ekonomisine ait bazı istatistikî veriler.....	87
Tablo 18: Nahçıvan'ın başlıca turistik çekicilikleri ve turizm türleri	88
Tablo 19: Nahçıvan'da yıllara göre turizm hacmi.....	89

Şekiller

Şekil 1: Nahçıvan nüfusunun idari birimlere göre dağılışı (2013).	48
Şekil 2: Nahçıvan nüfusunun yıllara göre değişimi (1970-2013).	50
Şekil 3: Nahçıvan'ın nüfus piramidi.....	52

Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Sederek Rayonu (İlçesi) Haydarabad kasabası ve arka planda Ermenistan sınırını oluşturan dağlık alandan bir görünüm. Sınır hattındaki dağların üzerine çökmüş kara bulutlar, iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunu da bir bakıma yansıtmaktadır.	23
Fotoğraf 2: Nahçıvan arazisi morfolojik olarak çeşitlilik arz eden görümlere sahiptir. Piramidal koniler bunlardan birisidir.	26
Fotoğraf 3: Nahçıvan'ın Ordubad ilçesi yakınlarında Kuesta reliefi.	27
Fotoğraf 4: Nahçıvan-İran sınırını çizen Aras Nehrinden bir görünüm.	32
Fotoğraf 5: Şerur Ovası ve çevresinde yer alan köylerin sulama suyu ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan Arpaçay Barajından bir görünüm.	33
Fotoğraf 6: Buzul vadisinin tabanına yerleşmiş bir Sirk gölü olan Göygöl'den bir görünüm.	34
Fotoğraf 7: a-b : Nahçıvan-İran sınırının bir bölümünü oluşturan Aras Barajı'nın (Araz Su Ambarı) elektrik üretim alanı ve baraj seddinden bir görünüm.	35
Fotoğraf 8: Batabat Gölü ve ziyaretçilerin ilgisini çeken yüzen adadan bir görünüm	35
Fotoğraf 9: Ordubad Rayonu'nda yer alan Pezmeri (Kaplan) Şelalesi'nden bir görünüm. Şelale yaklaşık 16 m yüksekliğe sahiptir.	36
Fotoğraf 10: Badamlı Mineralli Suları Üretim Tesisleri	38
Fotoğraf 11: Nahçıvan'da ormanlık alanlar geniş alanlar kaplamaz. Meşe toplulukları orman formasyonunu oluşturan hakim türlerin başında gelir. Fotoğrafta Biçenek köyü meşelik alanı görülmektedir.	40
Fotoğraf 12: Gemikaya kaya figürleri Nahçıvan'ın uluslararası önem taşıyan arkeolojik alanlarından birisi olup, çevrenin köklü yerleşme tarihinin izlerini taşır.....	55
Fotoğraf 13: Nahçıvan'da rayon merkezlerinin girişlerinde simge, sembol ve yazılar yer alır.	61

Fotoğraf 14: Nahçıvan başkent özel idari bölgesi, Nahçıvan şehri girişinden görünüm.....	64
Fotoğraf 15: Nahçıvan şehrinin havadan görünümü.....	66
Fotoğraf 16: Nahçıvan Şehrinde yer alan Âli Meclis binasından bir görünüm. Şehirde idari fonksiyonuna bağlı olarak birçok kuruluş vardır.	67
Fotoğraf 17: Nahçıvan şehri günümüzde olduğu gibi köklü tarihinin belirli dönemlerinde de başkent ya da idari merkez fonksiyonuna sahip olmuştur. Fotoğrafta Nahçıvan Hanlığı döneminde yönetim merkezi olarak kullanılan Hanlık Sarayı görülmektedir.	67
Fotoğraf 18: Haydar Aliyev Sarayı'ndan bir görünüm.	68
Fotoğraf 19: Nahçıvan, başkent fonksiyonu ile modern bir şehir görünümündedir. Fevkalade Haller (Olağanüstü Haller) Bakanlığı hizmet binasından bir görünüm.....	69
Fotoğraf 20: Nahçıvan otogarı (Avtovağzal).....	70
Fotoğraf 21: Nahçıvan Uluslararası Hava Limanı.....	71
Fotoğraf 22: Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölümü Hizmet Binası.	72
Fotoğraf 23: Nahçıvan Şehrinin Kültürel zenginliklerinden birisi Kukla Tiyatrosu	73
Fotoğraf 24: Nahçıvan Devlet Üniversitesi.	73
Fotoğraf 25: Hatıra Müzesi (Ermeni saldırıları sonrası şehitlerin anısına), Nahçıvan'daki tematik müzelerden birisidir.	74
Fotoğraf 26: Nahçıvan şehrinde tarihi binaların yanında, yeni mimari tarzlı yapılar da vardır. Tebriz Oteli bunlardan birisidir.	74
Fotoğraf 27: Nahçıvan ve İran'a ait aynı adı taşıyan Culfa şehirlerinin uydu görüntüsü. Fotoğrafta Aras nehri ve nehri takip eden Nahçıvan-İran devlet sınır çizgisi de görülmektedir.....	76
Fotoğraf 28: Bakü-Tiflis-Kars Demir İpekyolu hattına İğdır tali kolu ile bağlanması planlanan Nahçıvan'ın en önemli ulaşım kavşaklarından birisi de hiç kuşku yok ki geçmişte de bu görevi yerine getirmiş olan Culfa Demiryolu İstasyonunu olacaktır.	77
Fotoğraf 29: Culfa kenti girişinden bir görünüm.....	78

Fotoğraf 30: Ordubad Şehrinde yer alan Geyseriyye Tarih Müzesi. Müze içinde Ordubad Rayonu arazisinde yer alan maddi kültür belgeleri ve özellikle sahadaki yaşam biçimini yansıtan etnografik unsurlar sergilenmektedir.	79
Fotoğraf 31: Mümine Hatun Türbesi, Nahçıvan'ın turistik açıdan en çok ziyaret edilen tarihi eserlerinden birisidir. Eser, Azerbaycan Atabeyler Devletinin kurucusu Şemsettin İldeniz tarafından eşi Mümine Hatun'un anısına 1186'da yaptırılmıştır.	90
Fotoğraf 32: Nahçıvan'da koç başlı mezarlar ve açık hava müzesinden bir görünüm.	91
Fotoğraf 33: Nahçıvan şehri, tarihi binalarıyla şehir turizmi için büyük bir potansiyele sahiptir. Fotoğraftaki yapı Nahçıvan Turizm Ofisi'dir.	91
Fotoğraf 34: Dede Korkut heykeli. Heykel 1999 yılında Dede Korkut Kitabının 1300. yılı onuruna yaptırılmıştır.	92
Fotoğraf 35: Köroğlu heykeli. Nahçıvan, Türk Dünyasının ortak kültürel değerlerinin yaşatıldığı bir ülke olup, şehirler ve diğer yerleşmelerin birçoğunda tarihi şahsiyetlerin heykelleri yer almaktadır.	93
Fotoğraf 36: Nahçıvan şehrinde bulunan tiyatro binası.	94
Fotoğraf 37: Nahçıvan bir müzeler şehridir. Devlet Müzesinden bir görünüm.	94
Fotoğraf 38: Azerbaycan'ın Milli Şairi Hüseyin Cavid için yaptırılmış Anıt Mezarı.	95
Fotoğraf 39: Nahçıvan'ın turistik oteli Duzdağı'ndan bir görünüm.	95
Fotoğraf 40: Duzdağı fizyoterapi merkezi Nahçıvan'ın sağlık turizmi açısından en modern tesislerinin bulunduğu yerdir.	96
Fotoğraf 41: Günümüzde kapalı olan Erivan-Bakü Demiryolu hattının Nahçıvan-Yerask bölümünden bir görünüm.	127
Fotoğraf 42: Erivan-Bakü demiryolu hattının Nahçıvan-Sederek Rayonu bölümü.	127
Fotoğraf 43: Nahçıvan-Ermenistan sınırının Sederek Rayonu-Haydarabad Kasabası'nda bugün kapalı durumdaki sınıra giden karayolundan görünüm.	128

Fotoğraf 44: Nahçıvan-İran sınırında Aras Nehri üzerinde inşa edilen Aras Barajı'nın uydu görüntüsü. S.S.C.B. döneminde yapılan barajdan bugün İran ve Nahçıvan elektrik üretimi vesulama amaçları için ortak olarak yararlanır	131
Fotoğraf 45: Aras Barajının İran tarafında yer alan HES'inden görünüm	132
Fotoğraf 46: Nahçıvan-İran sınırında yer alan Şahtahtı-Poldeşt (Araplar) Aras Köprüsü.	132
Fotoğraf 47: Culfa Aras Karayolu Köprüsü.....	135
Fotoğraf 48: Culfa Sınırında günümüzde kapalı durumda olan demiryolu köprüsü.....	136
Fotoğraf 49: Aras Nehrinin iki tarafında İran ve Nahçıvan'ın Culfa şehirlerinden görünüm.....	136
Fotoğraf 50: Dilucu Sınır Kapısından bir görünüm.	141

GİRİŞ

Nahçıvan, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a bağlı *özerk* bir cumhuriyettir. Azerbaycan Anayasası, Nahçıvan'ı Azerbaycan Devletinin himayesinde, demokratik ve yasal bir özerk (muhtar) cumhuriyet olarak tanımlar (1995 tarih ve 134. Madde). Nahçıvan'a özerklik statüsü ve Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu, 16 Mart 1921 Moskova (3. Madde)¹ ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları (5. Madde) ile verilmiş, 1995 Anayasası ile de bunlar tekrar onanmıştır. Bu anayasa ile Nahçıvan'ın statüsü, özerkliğinin esasları, yasama, yürütme ve yargının bağımsızlığı belirlenmiştir. Buna göre Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde güçler ayrılığı prensibi benimsenmiş olup, yürütme Âli Meclis'e (Parlamento), yasama Bakanlar Kuruluna (Nazırlar Kabinesi) ve yargı da bağımsız mahkemelere bırakılmıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin en üst düzey yönetiminde, Âli Meclis Başkanı² yer alır. Âli Meclis Başkanının atadığı Başbakan, Bakanlar Kurulu ve bazı bakanlık görevlerinin yerine getirildiği İcra Komiteleri, yürütmenin başlıca elemanlarıdır. Bunun yanında söz konusu meclis 45 milletvekilinden oluşur.

1 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın 3. Maddesi ile Azerbaycan, Nahçıvan'ın himaye hakkını üçüncü bir ülkeye devretmemek kaydıyla almıştır. Azerbaycan Komünist Partisi'nin Sovyet Rusya'nın da etkisiyle, Zengezur ve Nahçıvan'ı Sovyetlere yeni katılan Ermenistan'a bırakması (Hediye etmesi ifadesini kullananlarda vardır. Ancak Bakü Sovyet'indeki Taşnak Bolşeviklerinin ağırlığı ve dolayısıyla etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Ayrıca arka plandaki Sovyet desteği de unutulmamalıdır) karşısında, Türkiye Moskova Antlaşması'nda Nahçıvan'ı elde etmeye çok çabaladıysa da, Rusya direnci ile karşılaşmış ve en azından bu maddeyi (3. Madde) koydurmayı başararak, muhtemel bir Rus etkisiyle Nahçıvan'ın elden çıkmasına engel olmuştur (Dayı, 2006).

2 Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Âli Meclis'inin Başkanı Vasif TALİBOV'dur. Bu görevini 1995 'den beri sürdürmektedir.

Nahçıvan, 1828 Türkmençay anlaşması ile Çarlık Rusya'sı tarafından ilhak edilmeden önce (Nahçıvan Hanlığı) ve Çarlığın yıkılma sürecinde elde ettiği kısa bağımsızlık günlerini (Aras-Türk Cumhuriyeti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti) bu tarihten sonra Sovyetler Birliğinin çatısı altında ve büyük çoğunlukla özerk statülerde devam ettirebilmiştir. Bu süreçte ülke; *Nahçıvan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* (1921-23), *Nahçıvan Diyarı* (1923-24), *Nahçıvan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* (1924-90) ve *Nahçıvan Muhtar (özerk) Cumhuriyeti* (1990'dan bugüne) adlarıyla varlığını sürdürmüştür.

Azerbaycan Devletinin egemenliği altındaki toprakların bütünlük göstermeyen görüntüsü nedeniyle, Nahçıvan tipik bir eksklav³ durumundadır. Yani hukuken bağlı olduğu devletin (Azerbaycan) ana toprakları ile olan fiziksel bağlantısı, başka devletlerin egemenlik alanları ile kesilmiş bir siyasal organizasyondur. Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki kara bağlantısı, Sovyetler Birliği döneminde, daha önce Azerbaycan toprağı olan Zengezur⁴ ve çevresinin, birliğin diğer üyesi Ermenistan'a 1920'de verilmesi ile kesilmiştir. Aslında 1 Aralık 1920 tarihli Azerbaycan İnkılap Komitesi ve 26-28 Aralık 1920 tarihli Ermenistan İnkılap Komitesinin beyannameleri ile (Aslında arka planda Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya desteğı ile⁵) Zengezur'un yanında Nahçıvan da Ermenistan'a verilmişti⁶. Ancak hem Nahçıvan'daki yerel tepkiler hem de Türkiye'nin bu konudaki kararlı tutumu ve sonrasında Moskova ve Kars Antlaşmaları ile kazanılan statü sayesinde Nahçıvan'ın kaderi Zengezur gibi olmamıştır⁷. Bu tarihten sonra yani Zengezur'un

3 **Eksklav:** Anavatanından ayrılmış ülke parçası (Roskin,2013:322).

4 **Zengezur:** Nahçıvan ile Azerbaycan arasında uzanan koridor bölgedir. 1920'lerden itibaren Sovyetler Birliği içindeki Ermenistan S.S.C. toprakları, Azerbaycan S.S.C. aleyhine genişlemeye başlamıştır. Bu süreçte Zengezur Sovyet Rusya'nın da desteğıyle Azerbaycan'dan alınıp Ermenistan'a verilmiş (1 Aralık 1920'de) ve böylece Nahçıvan'ın Azerbaycan ile olan bağlantısı da kesilmiştir. Ayrıca tarihi Azerbaycan topraklarında oluşturulan Ermenistan'ın, Zengezur sayesinde İran ile de bağlantısı (sınırı) kurulmuştur. Bu durum Ermenistan için yeni bir alternatif olarak, son derece önemli bir fırsattı. Nitekim sonraki yıllarda Ermenistan-İran ilişkileri bunu açıkça ortaya koymuştur.

Zengezur ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: 1. Aygün Attar, 2003, Zengezur Nasıl Ermenilerin Oldu? Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Ağustos 2003, Ankara. 2. Zengezur Bir Bölge İncelemesi. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1996, İstanbul.

5 *Coane, Frederik, 2010, The Caucasus An Introduction. Routledge, Taylor-Francis Group, London and New York, S:35.*

6 *Cornell, E.S., 2000, Small Nations and Great Powers. Routledge Curzon, Taylor Francis Group, pp:59-60.*

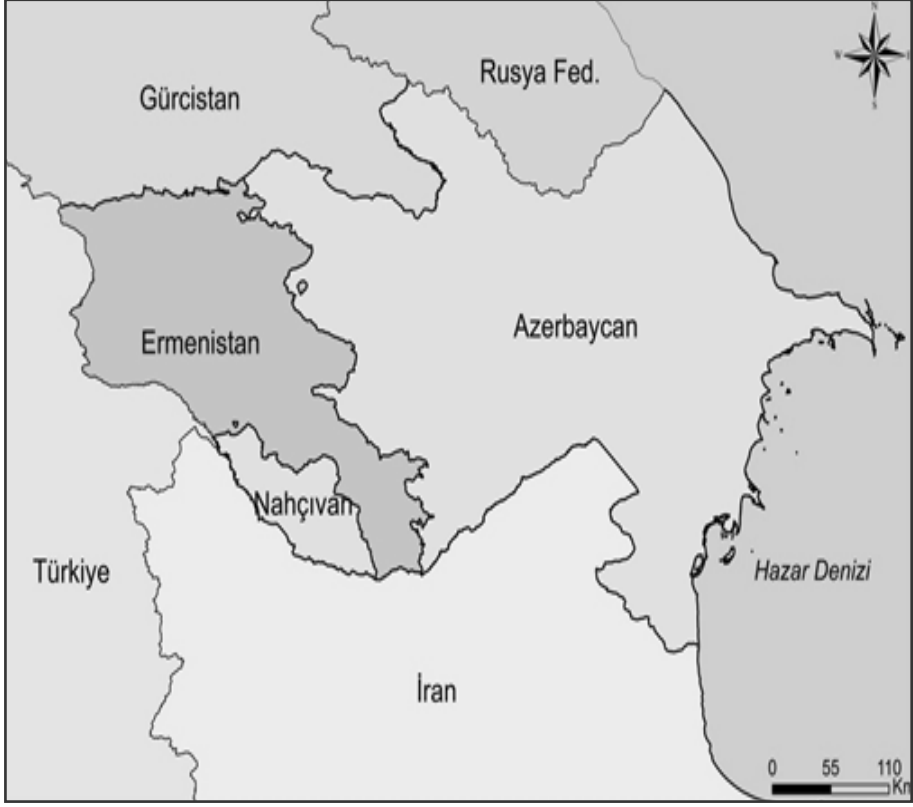
7 *Şhahiyev, E., 2012, Kars Antlaşması Nahçıvan ile Bağlı Siyasi Meseleler Üzerine Yeni Bir Değerlendirme ve Ermeni İddiaları. Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2(1): 15-26*

Ermenistan'a verilmesi ile birlikte Nahçıvan, bağlı olduğu ülke olan Azerbaycan'ın ana topraklarından ayrı düşmüştür. Aslında Türkiye ile Türk dünyası arasındaki fiziki bağlantının da bu süreçte ortadan kalktığını ifade etmek gerekir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (S.S.C.B.) dağılması (1991), birliğin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kafkasya'da da temelde etnik birlikteliklere dayalı birçok yeni egemenlik alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların bir kısmı bağımsız devlet statüsü kazanmıştır. Ancak bölgede kurulan devletlerin egemenlik alanlarının bütünlük göstermeyişi gibi dikkat çekici bir durum da ortaya çıkmıştır. Örneğin Azerbaycan ve Ermenistan'ın birbirlerinin egemenlik alanları içinde etnik temelli küçük anklav⁸ bölgeleri oluşmuş ve bunlar bugün hala birtakım sorunlara neden olmaktadır. Örneğin, Azerbaycan'ın (Nahçıvan'a ait) Ermenistan egemenlik alanları ile kuşatılmış Kerki anklavı (1990'dan bu yana Ermenistan işgali altındadır) bunlardan yalnızca birisidir.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti kuzey, kuzeybatı, doğu ve kuzeydoğudan *Ermenistan* (246 km), güneyden *İran* (204 km) ve batıdan da *Türkiye* (18 km) ile çevrilidir. Türkiye ve İran ile günümüzde ulaşım hatlarına sahip olan Nahçıvan'ın, Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinin mevcut durumu ve Ermenistan'ın yakın tarihlerdeki (1988-1991) Nahçıvan'a yönelik saldırıları nedeniyle Ermenistan ile bağlantısı yoktur.

8 **Anklav (enclav):** Egemenlik alanları tamamıyla bir başka devletin toprakları ile kuşatılmış yerler. Örneğin: Lesotho, Vatikan, San Marino, Azerbaycan'a ait ancak Ermenistan sınırları içindeki Kerki, Berhudarlı, Eskipara anklavları.

Harita 1: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin konumu.

Karabağ'ın⁹ Ermeniler tarafından işgalinden önce (1988), Azerbaycan, Ermenistan ve Nahçıvan'ın Sovyetler Birliği içinde olmaları nedeniyle, Azerbaycan ile Nahçıvan arasındaki kara bağlantısı (Bir bakıma Sovyetlerin Bakü-Erivan bağlantısı) Ermenistan topraklarından (Zengezur'dan) sağlanmaktaydı. Ancak, Karabağ'ın işgali ile birlikte Ermenistan bu koridoru yani Nahçıvan-Azerbaycan bağlantısını kapatmış ve Nahçıvan'ın bağlı olduğu ülkeden tamamen izole olmasına (Nahçıvan'da bu durum için blokada ifadesi kullanılır) neden olmuştur.

9 **Karabağ** sorununun (Ermeni işgalinin) çözümü için bazı uluslararası girişimler gerçekleşmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır: AGİT **Minsk Grubunun** arabuluculuk girişimleri, ABD'nin de desteğiyle 1992 tarihli **Ankara Planı** (Bu plan ile Karabağ'ın bir bölümü ve Laçın koridoru Ermenistan'a bırakılırken, Azerbaycan-Nahçıvan topraklarını ayıran Zengezur koridoru Azerbaycan'a verilecek ve Ermenistan-İran sınırı da ortadan kalkarak yerine Türkiye ile Azerbaycan sınırı oluşacaktı), **Aland Planı**, **Gubl Barış Planı**, **Bişkek Ateşkes Protokolü (1994)**, **Budapeşte Zirvesi**, **Lizbon Zirvesi** bunların başlıcaları olarak belirtilebilir. Ayrıca, ABD, Türkiye, Rusya, Avrupa Birliği ve ikili ilişkiler düzeyinde bazı çözüm arayışları da söz konusu olmuştur.

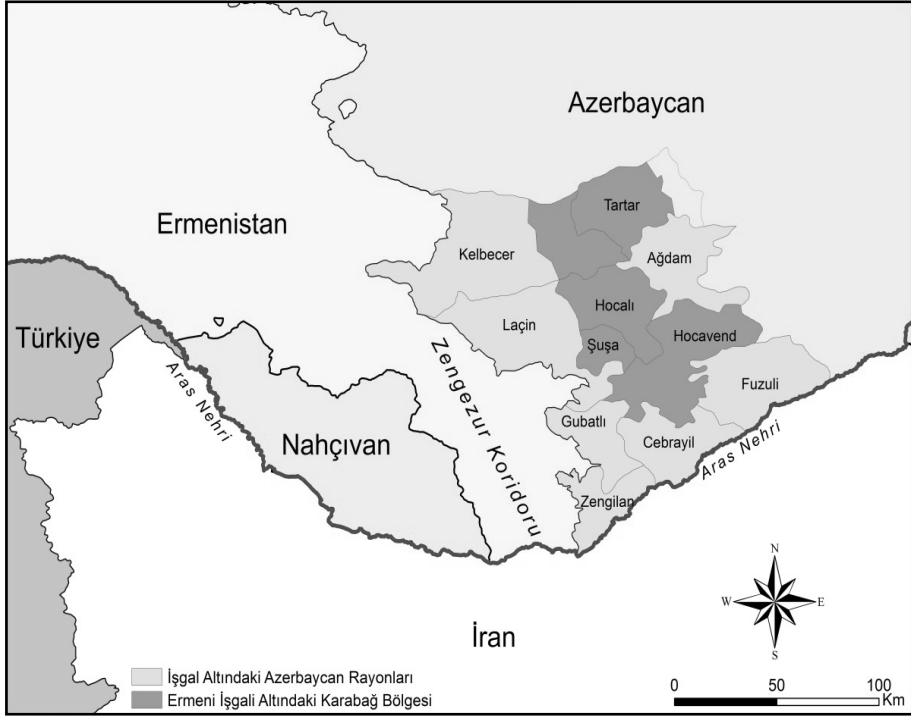
Türkiye'nin karşı koyması (sınıra asker sevkıyatı) ve Nahçıvan'daki direnç olmasaydı, Sovyet Rusya'dan destek alan Ermenistan'ın ilk hedeflerinden birisi, izole edilmiş Nahçıvan'ı da, tıpkı Karabağ ve çevresi gibi işgal etmekti. Hatta birçok kez tekrarlanan bir Ermeni ifadesi ısrarla ve sıkılmadan şu talepleri dillendirmektedir: "Ermenistan, Şerur ve Nahçıvan'sız yaşayamaz" ¹⁰.

Bunu tarih içinde pek çok kez deneyen Ermeniler, son olarak 1989-90 yıllarında Nahçıvan'ın Sederek bölgesine son derece ağır saldırılar gerçekleştirmiş, hatta bu süreçte (19-20 Ocak 1990'da) Nahçıvan'a ait Kerki köyü ve çevresini işgal etmiştir (Bugün Kerki hala Ermeni işgali altında olup, sakinleri Nahçıvan'da Yeni Kerki adlı köy ve çevresine yerleştirilmiştir). Arazi çalışmaları için bulunduğu Sederek rayonunun kasaba ve köylerinde, Nahçıvan'ın diğer bölgelerinde hiç rastlamadığımız haklı bir gerginlik ve işgal girişimlerinin oluşturduğu ruh halini gözlemlemiş bulduk. Ayrıca buradaki köy ve kasaba yerleşmelerinde (özellikle Haydarabad kasabası ve Karaağaç Köyü'nde) konutlar, mimari ve çevre düzeni açısından mükemmel diyebileceğimiz bir peyzajın var olduğunu gördüğümüzü de belirtmemiz gerekir. Bu görünüm, sınırın karşı tarafına verilen bir mesaj olduğu gibi, Azerbaycan ve Nahçıvan'ın son on yıldaki ekonomik kalkınmasının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Genel olarak bakıldığında Nahçıvan'ın Ermenistan ile olan bütün sınır bölgeleri tarihin acı deneyimleri nedeniyle en basit ifadeyle gergin durumdadır.

Nahçıvan, bağlı olduğu Azerbaycan topraklarına kuş uçuşu yalnızca 26 km (Şahbuz-Lâçin¹¹ arası) kadar mesafededir. Bu mesafe Ordubad (Nahçıvan)-Zengilan (Azerbaycan) arasında 32 km'ye çıkar. Gerçi bugün hem Laçin ve hem de Zengilan Ermeni işgali altındadır. Bu yüzden hâlihazırda Nahçıvan-Azerbaycan kara bağlantısı yukarıdaki mesafelerden çok daha uzundur. Çünkü Nahçıvan ile Azerbaycan bağlantısını kuran Zengilan, Gubatlı ve Fuzuli rayonları 1993'den beri işgal altındadır. Bu nedenle Nahçıvan'dan karayolu ile Azerbaycan bağlantısı, uzun bir İran koridorundan sonra ancak Azerbaycan'ın Bilesuvar rayonunda kurulabilir. Ordubad-Bilesuvar arası mesafe kuş uçuşu yaklaşık 180 km, karayolu ile ise 330 km kadardır. Günümüzde Nahçıvan-Bakü karayolu hattı (otomobil, otobüs, kamyon ve TIR'lar) bu güzergâhı takip etmektedir.

10 Şihaliyev, 2013, A.g.e., S:3.

11 **Lâçin**, Ermenistan işgali altındaki Azerbaycan toprağı olup, stratejik bir konuma sahiptir. Nahçıvan'ın Azerbaycan topraklarına en yakın olduğu yerdir. **Bilindiği üzere bugün Azerbaycan'ın 7 rayonu halen Ermenistan** (Sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti !) **işgali altındadır**. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Ermenistan'ın bu topraklardan çekilmesi için defalarca (1993'de 4 karar: 822-853-874-884 nolu BM Güvenlik Konseyi kararları) karar almış, ancak henüz bir neticeye ulaşamamıştır.

Harita 2: Ermenistan İşgali altındaki Azerbaycan toprakları ve bu nedenle daha da uzayan Nahçıvan-Azerbaycan bağlantısı.

Ülke kuzeybatı-güneydoğu yönünde (Sederek-Ordubad arası) yaklaşık 155 km uzunlukta olup, kuzey-güney yönünde ise (Şahbuz-Babek arası) en fazla 70 km genişliğe ulaşır. Nahçıvan'ın egemenlik alanını oluşturan topraklar büyük ölçüde Aras nehri havzasının güzergâhına paralellik gösterir. Bu yüzden Aras'ın batı-doğu yönlü istikameti, ülkenin *kartografik imajını* da belirlemiştir denilebilir. Sınır çizen doğal bir unsur olması nedeniyle Aras, Nahçıvan-Türkiye ve Nahçıvan-İran sınırlarının hemen hemen tamamını oluşturmaktadır (Daha batıda Türkiye-Ermenistan sınırının bir bölümünü de çizer). Hatta bu nehir daha doğuda, Ermenistan-İran ve Azerbaycan-İran sınırlarının bir bölümünü de çizecektir. Kaynaklarını aldığı Türkiye topraklarından çıktıktan sonra Aras bir akarsu olmanın yanında, büyük ölçüde sınır oluşturan doğal bir unsur görevi sürdürür. Bu aslında onun aynı zamanda tarihi bir misyonudur.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti 5 502 km² yüzölçümüne sahiptir. Yani bağlı olduğu Azerbaycan topraklarının (86 600 km²) yaklaşık %6,4'ünü kaplar. Ülkenin 2013 yılı nüfusu 427 bin dolayındadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin yönetim merkezi (yerel ifade ile Payitahtı) Nahçıvan şehri olup, 2013 nüfusu 88 bin kadardır.

Bununla birlikte Nahçıvan, Azerbaycan topraklarında oluşturulan 10 iktisadi bölgeden birisi durumundadır (1. Abşeron 2. Şeki-Zagatala 3. Aran 4. Lenkaran 5. Şirvan 6. Yukarı Karabağ 7. Kelbecer-Laçin 8. Gence-Kazah 9. Guba-Kacmaz 10. Nahçıvan).

Ülke, tıpkı bağlı olduğu Azerbaycan Cumhuriyeti gibi, *rayon*¹² adı verilen idari yönetim birimlerine ayrılmıştır. Günümüz itibari ile ülke, başkenti Nahçıvan idari bölgesi dışında 7 rayondan oluşur (Sederek, Şerur, Kengerli, Babek, Şahbuz, Culfa ve Ordubad). Rayonların her birinin rayon merkezi statüsünde yönetim merkezleri vardır. Rayon merkezi durumundaki yerleşmeler kasaba ya da şehirdirler.

Harita 3: Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti idari bölünüşüne göre rayonlar.

12 **Rayon** (ing. Region): Sovyetler Birliği döneminde idari reform sonrası (1923-29) oluşturulan yönetim birimidir. Bugün S.S.C.B'nden ayrılarak ortaya çıkmış devletlerin birçoğunda hala kullanılan bir yönetsel idari organizasyondur. Azerbaycan mülki yönetim sistematığı içinde rayon şu şekilde tanımlanmıştır: Azerbaycan Cumhuriyeti genel arazisinin idare edilmesi, devlet fonksiyonlarının hayata geçirilmesi, devlet hâkimiyet organlarının halka yakınlaştırılması için, iktisadi, sosyal ve medeni alakaları olan arazilerden oluşan, mülki idari birimdir. Bugün itibariye Azerbaycan 66 rayondan oluşur. Bunlardan Karabağ'a ek olarak 7 rayon daha (ülke topraklarının yaklaşık olarak %20'si) halen Ermeni işgali altındadır. Laçin, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Gubatlı, Fuzuli ve Zengilan, işgal altındaki rayonlardır. Laçin ve Kelbecer rayonları dışındakilerin kayıtsız şartsız teslimi konusunda genel bir görüş birliği bulunsa da esas sorun, Karabağ, Laçin ve Kelbecer ile ilgilidir. Çünkü bunlardan Laçin ve Kelbecer, Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayan koridorlardır. Bu yüzden Ermeniler bu iki rayonun Azerbaycan'a iadesi konusunda direnç göstermektedirler.